

УДК 81.373.72

О.М. Мосейчук,

викладач

(Житомирський державний університет)

ПРОБЛЕМА ВИЗНАЧЕННЯ КОРДОНІВ ІДІОМАТИКИ

Стаття присвячена проблемі визначення кордонів ідіоматики і дослідженню співвідношення понять "фразеологія" та "ідіоматика".

Незважаючи на важливу роль, яку відіграють у мові ідіоматичні одиниці, в лінгвістичній літературі існує незначна кількість праць, присвячених їх дослідженню. Питання ідіоматики переважно досліджуються в рамках фразеології (О.В. Кунін, В.В. Виноградов, О.І. Смирницький, А.Г.Назарян, Н.М. Амосова, В.Л.Архангельський, В.М.Телія, М.М. Шанський, А.І.Альохіна, У.Чейф, Ч.Хоккет, Ф. Вуд, Ф. Фаузхольдер, У. Вайнрайх, В.В. Коллінз та ін.). Ідіоматика як самостійна дисципліна досі не сформувалася, що свідчить про актуальність даного дослідження.

Метою нашого дослідження є аналіз співвідношення понять фразеології та ідіоматики.

"Напевно, саме слово "фразеологія" ще не стало справжнім терміном через те, що воно існує в мові, покриваючи собою різноманітні явища, іноді зливаючись з терміном "ідіоматика" або протиставляючись йому"[1:187]. Йдеться про дві точки зору на обсяг поняття "фразеологія", що існували у радянському мовознавстві в 60-ті роки ХХ ст. На думку А.І. Альохіної [2:10], незалежно від обсягу напрямку у вивченні фразеологічного фонду мови, він має включати в себе стійкі словесні комплекси фразеологічного і нефразеологічного характеру. Подібні утворення повинні входити до однієї лінгвістичної дисципліни – фразеології, предметом вивчення якої є фразеологічна одиниця. А.І. Альохіна погоджується з думкою О.В. Куніна, який заперечує розчинення фразеології в науці про сполучуваність слів і вважає, що стійкі словосполучення нефразеологічного характеру слід розглядати в спеціальному розділі. Такий розділ він пропонує назвати фразеоматикою"[3:268].

Заперечуючи розчинення фразеології в науці про сполучуваність слів, О.В. Кунін критикує погляди І.С. Анічкова, який розглядає ідіоматику як науку про сполучуваність слів, а ідіому – як словосполучення, і стверджує, що ідіоматизми, приказки і прислів'я, взяті окремо, незалежно від їх стилістичних властивостей, нічим не відрізняються не тільки від фраз, але й від вільних словосполучень. З точки зору структури і складу їх слід розглядати разом із фразами і вільними словосполученнями, а з точки зору смислу їх слід розглядати в семантиці разом зі словами та словосполученнями всіх розрядів. Ідіоматика в розумінні І.С. Анічкова є досить невизначеною наукою. Об'єктом її вивчення виступають як змінні, так і стійкі сполучення слів [3:34].

На думку Н.М. Амосової, до складу фразеології входять фрази та ідіоми. Під фразею розуміють вираз із фразеологічно пов'язаним значенням, тобто таким значенням, при якому слово, що реалізується семантично, залежить від постійного, єдино можливого вказівного мінімуму, в той час як в ідіомі весь склад виразу є одночасно і вказівним мінімумом, і семантично реалізованим елементом постійного контексту [4:72].

А.І. Альохіна, враховуючи неоднорідність матеріалу, пропонує розглядати фразеологію в двох аспектах: в ідіоматиці і фразеоматиці.

Близьким за значенням до фрази є фраза, введена в мовознавство В.В. Виноградовим як протиставлення до ідіоми. В.В. Виноградов вважає, що ідіома відрізняється від фрази повною відсутністю лексичної і семантичної індивідуальності складових, одиничністю і обов'язковим зв'язком компонентів у даній лексичній єдності [5:24].

Досі не існує спільної точки зору щодо кордонів ідіоматики. Так, Дж. Сейдел і У. Макморді відносять до ідіом як фразеологічні одиниці з яскраво вираженими стилістичними особливостями, так і всі інші види фразеологічних одиниць. На нашу думку, вищевказані автори трактують термін "ідіома" у всій системі його значень, розглядаючи в ідіоматиці все те, що можна вважати специфічно англійськими засобами, що призводить до розчинення в ідіоматиці багатьох одиниць неідіоматичного характеру: *in time, again and again, in case of, excerpt, during the war, to know from experience* тощо. Вони пишуть: "Ми вважаємо, що ідіома – це словосполучення, загальне значення якого відрізняється від суми індивідуальних значень його компонентів. Порядок слів у такому утворенні може бути нестандартним, іноді з граматично неправильним узгодженням його компонентів"[6:4].

Подібну думку підтримує англійський лінгвіст У. Графф, визначаючи ідіому як синтаксичну або структурну форму, яка є специфічною для певної мови.

У. Вайнрайх визначає ідіому як фразеологічну одиницю, що складається принаймні з двох компонентів, в яких існує можливий вибір зворотних контекстуальних підсмислів [7:4]. Ф. Хаузхольдер називає ідіому "основною або елементарною одиницею", за допомогою якої будуються речення[8:235].

І.В. Арнольд вказує на неоднозначність терміна "ідіома". На її думку, ідіому можна розуміти як словосполучення, значення якого важко або неможливо вивести з компонентів, якщо їх розглядати окремо. З іншого боку – термін "ідіома" може виступати синонімом до слова "мова" або "діалект" і позначати форму виразу, специфічну для певного народу, країни або навіть одного індивіда. Термін "фраза", на думку І.В. Арнольд, також має неоднозначний характер. Вона пропонує замінити вищевказані терміни терміном "стійкий вираз", який, на її думку, є більш точним і краще відображає природу сталого утворення [9:141].

Ч. Хоккет використовує термін "ідіома" для таких лексикографічних і синтаксичних явищ, значення яких не можна вивести з їх структури [10:171].

Незважаючи на деяку розбіжність у поглядах, більшість вищезгаданих лінгвістів трактують ідіому як складний вираз, значення якого не виводиться з його компонентів.

Метою нашого дослідження є аналіз співвідношення понять фразеології та ідіоматики. Термін "ідіома" ні в якому разі не виключає термін "фразеологізм" і навпаки.

О.І. Смирницький розподіляє фразеологічні одиниці на безобразні словосполучення та ідіоми, тобто ідіоматичні словосполучення. На його думку, найважливішим критерієм фразеологічної одиниці є її ідіоматичність. О.В. Кунін справедливо зауважує, що це дещо суперечить вищезгаданому розподілу фразеологічних одиниць [3:278]. На нашу думку, точніше було б зазначити, що ідіоматичність є головною ознакою саме ідіоми і відрізняє її від нейтральної (безобразної) фразеологічної одиниці. На рівні словосполучення фразеологічна одиниця є родовим поняттям, а ідіома – видовим. Іншими словами, ідіоми – це різновиди фразеологічних одиниць. В основі ідіоматичності лежить образність, часткове або повне переосмислення і невмотивованість значення. Ідіоматичність є головною, але не єдиною ознакою ідіоми-фразеологізму. Їй притаманні всі інші загальні риси фразеологічних одиниць (стійкість, надслівність, немодильованість тощо). Характерною рисою ідіом є їх яскраве стилістичне забарвлення, емоційне напруження, відхід від нейтрального стилю. Таким чином, ідіома є образним, частково або повністю невмотивованим утворенням. Для правильного розуміння образності слід врахувати всю складність даної проблеми.

На думку В.Г. Гака, в основі образності лежить двоплановість образних одиниць – "поєднане бачення двох картин", одна з яких створює образне (переносне) значення слова або виразу, а інша відповідає його буквальному значенню. Образне значення існує на фоні буквального. Таким чином в нашій уяві виникає два поняття – вихідне і нове [11:158].

Проблема образності ідіоматичних одиниць полягає в тому, що різні ідіоми вступають в різні смислові відносини із своїми вільними синтаксичними варіантами. В кожній мові існують ідіоми з живою внутрішньою формою, які мають двопланову семантичну структуру, але які втратили смисловий зв'язок зі своїми прототипами. Деякі науковці відносять дані одиниці до необразних з причин відсутності у них умотивованого зв'язку між внутрішньою формою і сучасним значенням.

Залежно від збереження або затьмарення внутрішньої форми розрізняють умотивоване і невмотивоване значення слів і фразеологізмів [12:337].

Ми вважаємо, що поняття вмотивованості має дещо суб'єктивний характер. Крім того, суб'єктивний характер притаманний поняттю умотивованості як критерію визначення образності, а образність виступає головним показником ідіоматичності словосполучень.

Поняття умотивованості може змінюватися залежно від інтелектуального і загальноосвітнього рівня мовця. Таким чином, людина, яка знається на історії, буде сприймати ідіому *red tape* – "бюрократія, тяганина" (від червоної стрічки, якою чиновники колись перев'язували документи) як умотивовану.

Багато ідіом пов'язані із суспільно-економічним життям народу, тому їх мотивація значною мірою залежить від соціально-професійної сфери мовця. Таким чином, для моряка є умотивованою ідіома *to be all at sea* – "розгубитися, бути в стані збентеження, зніяковіття" (раніше кораблі намагалися триматися берегової лінії. Якщо судно втрачало курс або його відносило у відкрите море, моряки потрапляли у біду тому, що не знали, куди пливати).

Тому невмотивованість ми будемо розглядати як проблематичність виведення загального значення ідіоматичної одиниці зі значення її компонентів.

Видається більш виваженим та закономірним розглядати ідіоматику як прошарок, до складу якого входять усі види вторинних експресивних номінацій незалежно від їх структури. Таким чином, ідіоми можуть бути і однослівними, і надслівними, у тому числі вони можуть бути представлені й реченнями. В.М. Телія вважає, що образна основа ідіом має більшу "протяжність", ніж образна основа слів. На її думку, в процесі вторинної номінації слово висвітлює тільки одну з образно-асоційованих ознак, притаманних вихідному значенню слова, тоді як ідіома-фразеологізм "переносить" більш ніж одну ознаку з вихідного словосполучення, оскільки вже саме словосполучення має багато ознак.

Важливим моментом у виконанні ідіомами знакової функції є підключення до неї раціональної та емоційної оцінки. "У словах з образно-умотивованим значенням раціональна оцінка усвідомлюється на фоні слова-ідентифікатора, яке виконує роль "індиферентного" дескриптора, в той час як у ідіом раціональна оцінка усвідомлюється на фоні більш протяжного, ніж слово дескриптора", – пише В.М. Телія. Як приклад вона наводить слово "*пройдоха*", яке завжди означає "погано", і словосполучення "*стріляний воробей*", якому, на її думку, притаманна більш складна дескрипція, в якій виділяється наявність хитрості, верткості, спритності. Таким чином, негативна або позитивна оцінка залежить від емпатії мовця: тобто, якщо мовець вважає, що "*стріляний воробей*" – "досвідчений", тоді це "добре", а якщо він фокусує свою увагу на "верткості" – тоді це "погано" [13:38]. На думку автора, саме в цьому полягає одна з головних відмінностей між словесними значеннями і значеннями фразеологізмів-ідіом. Але ми вважаємо, що однослівна ідіоматична одиниця може набувати як негативної, так і позитивної оцінки. Вищевказане слово "*пройдоха*" може набувати позитивної оцінки в контексті "*Ай да пройдоха! Всю команду спас!*" в значенні "молодець".

Д.І.Квеселевич і В.П.Сасіна пропонують розрізняти такі однослівні ідіом [14:115]:

1. Ідіоми, в яких змінене значення набуває пейоративних конотацій: *apology* – "що-небудь фальшиве, підроблене".

Напр. *This is an apology for champagne.*

2. Ідіоми, в яких змінене значення набуває меліоративних: *honey* – "люба, голубка (пестливе називання жінки)".

3. Ідіоми, які належать до функціонального класу комунікативів (релятивів), тобто до слів, що вживаються як реакція на слова співрозмовника або ситуацію: *bags!* – "дарма", *great!* – "загнув", *nuts!* – "кіно".

4. Ідіоми-конверсиви з повною зміною структури семми: *twig* – "розуміти".

Напр. Do you twig what I am getting at?

Дана класифікація показує найсуттєвішу відмінність однослівних ідіом від однослівних комунікативів: останнім завжди притаманне значення реакції на репліку співрозмовника.

На нашу думку, загальну характеристику співвідношення понять "фразеологія" та "ідіоматика" можна представити в таблиці:

Нефразеологічні одиниці	Рівень слова	Однослівні ідіоми: <i>to bag</i> – "to take possession of something without first asking permission", <i>to bomb</i> – "to fail something", <i>knockout</i> – "a very attractive person or thing", <i>lemon</i> – "anything defective or unsatisfactory".	
Фразеологічні одиниці	Рівень словосполучення	Зрощення: <i>Dutch soup</i> – "something very easy", <i>to pull one's leg</i> – "to deceive somebody", <i>to jump down one's throat</i> – "to criticize severely".	
		Напівзрощення: <i>to pay the piper</i> – "to pay for one's mistakes", <i>to say a mouthful</i> – "to say something of a significant or shocking nature".	
		Єдності: <i>to get one's second wind</i> – "to get a second burst of energy", <i>to kill two birds with one stone</i> – "to accomplish two objectives with one action".	
		Напівєдності: <i>pat answer</i> – "a prepared reply", <i>shotgun method</i> – "a method in which several solutions are tried at once to see which one might work".	
	Фразеологічні сполучення: <i>now and then</i> , <i>to make progress</i> , <i>to take into consideration</i> , <i>in case of</i> , <i>again and again</i> , <i>to make friends</i> .		
	Рівень речення	Фразеологічні вирази	<ul style="list-style-type: none"> - ідіоматичного характеру: <i>Don't count your chickens before they are hatched; the dog returns to his vomit.</i> - неідіоматичного характеру: <i>The more you learn, the more you know; appearances are deceptive.</i>

ідіоматичні одиниці

неідіоматичні одиниці

Таким чином, поняття "фразеологія" та "ідіоматика" перехрещуються, але не суперечать одне одному. Ми пропонуємо розрізнити фразеологічні одиниці ідіоматичного і неідіоматичного характеру, оскільки не всі фразеологізми є ідіомами. З іншого боку, ідіоматика виходить за межі фразеології. Ідіоматичні одиниці існують як на рівнях речення та словосполучення, так і на рівні слова. Поява ідіоматичних одиниць зумовлена потребою дати конкретну і образно-емоційну оцінку предметам, які вже мають словесну форму вираження. Постійне суміщення значення прототипу ідіоматичних одиниць та їх ідіоматичного значення спричиняє, з одного боку, ускладненість смислової структури, а з іншого – її експресивність і образність.

На сучасному етапі розвитку мовознавства актуальності набувають проблеми вивчення і класифікації ідіоматичних одиниць всіх рівнів, що свідчить про необхідність більш глибокого проникнення у сутність поняття "ідіоматика".

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

- Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи. – М.: Высшая школа, 1974. – 352 с.
- Алехина А.И. Идиоматика современного английского языка. – Мн.: Выш. школа, 1982. – 279 с.
- Кунин А.И. Английская фразеология (теоретический курс). – М.: Высшая школа, 1970. – 343 с.
- Амосова Н.Н. Основы английской фразеологии. – Л.: ЛГУ, 1963. – С. 72 – 73.
- Виноградов В.В. Современный русский язык. – М.: Учпедгиз, вып. 1, 1938. – 614 с.
- Сейдл Дж., Макморди У. Идиомы английского языка и их употребление / Предисл. Медниковой Э.М. – М.: Высшая школа, 1983. – 286 с.
- Weinreich U. Problems in the Analysis of Idioms. – New York: University California Press, 1969. – 238 p.
- Householder F. On Linguistic Primes. – Word, Vol. 15. – 1959. – 347 p.
- Арнольд И.В. Лексикология современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1973. – 303 с.
- Hockett Ch. A Course in Modern Linguistics. – New York, 1958. – 364 p.
- Назарян А.Г. Фразеология современного французского языка. – М.: Высшая школа, 1976. – 318 с.
- Лингвистический энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева, – М.: Сов. Энциклопедия, 1990. – 685 с.
- Телия В.Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты. – М.: Школа "Языки русской культуры". – 1996. – 288 с.
- Квеселевич Д.И., Сасіна В.П. Однослівні ідіоми в українській та англійській мовах // Матеріали Всеукр. наук. конф. "Проблеми зіставної семантики". – К., 1995. – С. 114 – 116.

Мосейчук А.М. Проблема определения границь идиоматики.

Стаття посвячена проблемі определения границь идиоматики и исследованию соотношения понятий "фразеология" и "идиоматика".

Moseichuk O. M. The Problem of Idiomatic Boundaries.

The paper seeks to provide a comprehensive analysis of the boundaries of idioms and phraseologisms as well as their correlation